

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Qürrətül-Eyn haqqında çox yüksək fikirdə olan Mirzə Kazım bəy hesab edirdi ki, onun İslam dini və şəriətlə bağlı yeni fikirləri Qacarlar cəmiyyətində birmənalı qarşılanmamışdır. Kazım bəy yazır:

"Qəzvinde günbəgün Qürrətül-Eynin Babi müridlərinin sayı artmış, nəhayət bu şəhərin məşhur müctəhidlərindən biri, Qürrətül-Eynin qohumu bütün vasitələrdən istifadə edərək onu bu "küfr"dən ayırmağa çalışmış, lakin heç bir xeyri olmamışdı. Babi və onun "küfr" təlimini İslamın bu qəzəblənmiş başçısı açıq tənqid etdiyindən bunu öz həyatı ilə ödəmiş oldu. Belə ki, müctəhid adətli üzrə dan yeri sökülərək məscidə gedərkən üç babi tərəfdarı hücum edərək müctəhidi öldürmüşdür. İslamda qadağan olunan bu dəhşətli hadisə bütün şəhərdə həyəcan yaratmış, cinayətkarlar tutulmuş və ölümə məhkum edilmişdir. Öldürülən isə müqəddəs kimi qəbul etmişdilər... Qürrətül-Eyn artıq Qəzvinde qala bilməzdi. O, öz səmimi tərəfdarları ilə birlikdə yola çıxaraq Xorasana gəlmiş, buradakı Babilərlə birləşmişdilər" (Kazım-bek M. İzbrannie proizvedeniə. Bakı, GIm, 1985;114-115).

Doğrudan da, babilərin, xüsusilə də Bəhəullahın yardımı ilə Tahirə Qəzvindeki ed dustaqlığından azad olunaraq Tehrana yerləşdirilmiş, daha sonra Xorasana getməsi məqsəduyğun hesab olunmuşdur. Tahirə Xorasana gedərkən babilərin 1848-ci ildə Şahruda gerçəkləşdirdiyi Bədəşt konfransında da iştirak etmişdir. O, bu konfransda qadın-kəşi bərabərliyini, babilərin mal varlıqlarını bölüşməyi, namazla oruc tutmaqda sərbəstliyi (hətta, tamamilə imtina etməyi), müctəhidi ya da imamı təqliddən vaz keçməyi, xüsusi mülkiyyətin ləğvini və digər məsələləri irəli sürmüşdü (Gəncəlp Güntay. Babilik və Tahirə Qürrətuleyn. Bakı, 2013; 141-142).

Özəlliklə, o, qadınların azadlığı məsələsi üzərində dayanır, qadınla kişinin hüquqi, mənəvi cəhətdən bərabər olduğunu iddia edirdi. Tahirə təklif edirdi ki, qadınlar hicab örtməsinlər, özü də çadradan imtina etmişdi. Bir sözlə, Qürrətül-Eyn Seyid Məhəmməd Əlinin yolunun radikal davamçısı kimi iddia edirdi ki, İslam dini, xüsusilə də Quranın müddəaları artıq köhnəldiyi üçün yeni din və onun kitabı vacib buyurulmuşdur. Qürrətül-Eyn toplantiya üz tutaraq deyirdi: "Bizim günlərimiz aralıq dövrlərdir. Bu gün bütün dini vacibatlar aradan qaldırılır və namaz, oruc və salavat əbəddir. Bab yeddi səltənəti fəth edən-

də və müxtəlif dinləri birləşdirəndə o yeni şəriət gətirəcək və öz Quranını icmaya təqdim edəcək. Onun əmr etdiyi hər bir mükəlləfiyyət yer üzünün insanları üçün məcburi olacaq. Ona görə özünü-zü dəyərli şeylərlə yükləməyin" (Tahirə tarixdə. Şərq və Qərb tədqiqatçıları Qürrətül-Eyn haqqında. Bakı, "Elm və təhsil", 2016;171).

Beləliklə, Tahirə İslam dinin öz missiyasını başa vurmasına birmənalı şəkildə inanaraq yeni dinin, yeni babilini ortaya çıxmasının vaxtının çatdığını bəyan etmişdir. O hesab edirdi ki, Seyid Məhəmməd Əli də yeni "peyğəmbər" kimi vaxtı keçmiş İslam dini və şəriətin yerinə, yeni bir "Quran" və şəriət gətirəcək. Şübhəsiz,

Böyük islahatçı Mirzə Tağı xan Qacarlarda baş nazir vəzifəsindən uzaqlaşdırıldıqan sonra onun yerini tutan sədr-əzəm Mirzə Ağaxan Nuri tanınmış din xadimləri Molla Mirzə Məhəmməd Eldermani və Hacı Molla Əli Keniyə göstəriş verir ki, Qürrətül-Eynlə görüşərək dini inancını yoxlasınlar və onun haqqında son höküm çıxarsınlar. Tahirə ilə onlar arasında ən azı səkkiz görüş keçirilir ki, sonunda mollalar ölüm fətvəsi qərarı çıxarırlar.

Bu o demək idi ki, Tahirə heç bir anlamda mollalarla və onların təmsil olunduğu radikal dini dünyagörüşlə razılaşmır, üstəlik bu cür mühafizəkar tənqidi kökündən qamçılıyırdı. Ona görə də,

aid olan bir şeiri poemasında iqtibas kimi vermişdir:

Əgər biz səninlə üz-üzə dursaq, baxışım sənə tuş olsa
Sənə görə olan kədərimi sənə nöqtə-nöqtə söyləyəcəyəm
Ki sənin çöhrəni görüm, bir yüngüm meh kimi gəzim,
Ev-ev, qapı-qapı, ciğir-ciğir, küçə-küçə
Sənin hicranından gözlərimdən qanlı yaş axır
Çay-çay, dəniz-dəniz, çeşmə-çeşmə, axın-axın.
Mənim kədərli ürəyim sənini eşqini ruhuma toxuyur
Sap-sap, ilmə-ilmə, kələf-kələf, hana-hana.
Tahirə öz ürəyinə qayıtdı,

qızı, azərbaycanlı bir türkdür. Tehrandə Nəsrəddin şahın əmrilə özünü diri-diri yandırmağa məhkum etdilər. Ona "dininə tərək et, şah səni bağışlar", dedilər. Fəqət, o: "Bən deməm kim, sən səmən-dər ol da, ya pərvanə ol, Çünki yanmaq niyyətimdir, dönmə, dur, mərdanə ol!" beytini söyləyərək yandı" (Resulzadə M.E. Azərbaycan kultür gelənəqləri. Ankara, 1949; 23).

Türk aydını Süleyman Nazif isə yazırdı ki, Tahirə Janna Darkdan daha mötəbər, daha gerçək, daha görkəmli və daha böyük qəhrəmandır: "Həvvadan tutmuş doğulacaq son qız övladına qəder, hər bir kəs Qəzvindən olan bu gənc Türk qadınını xatırlayarkən

Azərbaycan xalqının ictimai-fəlsəfi fikrində maarifpərvər qadınlar

Qürrətül-Eynin İslam dininə və şəriətlə qarşı radikallığı yalnız qeyri-babilər deyil, babilərin əksəriyyəti tərəfindən də birmənalı qarşılanmamışdır. Bununla da babilər açıq şəkildə üç qrupa bölünmüşdür: 1) İslam dinindən tamamilə üz döndərərək, yeni dinin qəbul edilməsinin vaxtının çatdığını iddia edən radikal babilər (Seyid Məhəmməd Əli, Qürrətül-Eyn), 2) İslam dinindən imtina etmək, ancaq yeni dini tətbiq edərkən mötədilliklə bunu həyata keçirmək istəyən loyallı babilər (Mirzə Hüseyn Əli Nuri, yeni Bəhəullah), 3) İslam dinindən, şəriətdən üz döndərmədən islahatçı yolunu tutmuş babilər (Quddusu)-Tahirə tarixdə. Şərq və Qərb tədqiqatçıları Qürrətül-Eyn haqqında. Bakı, "Elm və təhsil", 2016;173-174).

Məhz Bədəşt konfransından sonra xüsusilə də, radikal babilər Qacarlardan bir çox əyalətlərində üsyanlar qaldırdılar. Bu üsyanlar arasında Təbərsi, Mazandaran, Zəncan və digərlərini göstərə bile-

19-cu əsr İngilis mütəfəkkiri Edvard Braun "İran ədəbiyyatı tarixindən" kitabında Qürrətül-Eynlə bağlı yazırdı: "Qürrətül-Eyn kimi bir qadının meydana çıxması istənilən ölkədə və istənilən dövrdə nadir bir fenomendir, lakin İran kimi bir ölkədə bunun olması qeyri-adi haldır – xeyr, demək olar, bir möcüzədir. Məftunedici gözəlliyi ilə bərabər, nadir intellektual qabiliyyəti, atəşli bələğəti, qorxmaz sədaqəti, şərəfli şəhidliyi ilə o, öz həmvətənləri arasında bənzərsizliyi və ölümsüzlüyü ilə irəli çıxır..."

rik. 1850-ci ildə baş bab Seyid Məhəmməd Təbrizdə edam olunur, bu zaman həbs edilən Qürrətül-Eyn isə nəzarət altında idi. Nəsrəddin şah həbsxana şəriətində yaşadığı zaman Zərrintacda görüşmüş, hətta ona evlilik təklif edərək, bu yolla ölüm fətvadan qurtulmasının mümkünlüyünü irəli sürmüşdür. Ancaq Tahirə xanım şahın evlilik təklifini rədd etmiş və ölüm fətvasına boyun əymişdir. Məhəmməd İshak görə şah ona məktub yazmış ki, əgər babilikdən imtina etsə, şah onu öz hərəminə gətirəcək. Deyilənə görə, o, şahın məktubunun arxasına aşağıdakı şeiri yazıb geri göndərmişdi:

İsgəndərin cah-cəlalı sənini olsun,
Qələndərin isə vərdisi və yolu mənəm
Əgər o sənə xoşdursa, mənə ondan imtina edirəm,
Bu isə, pis olsa da, mənə kifayətdir.

mollalar yenilikçi ruhlu və rəşadətli baxışlı Qürrətül-Eynlə bacara bilməyəcəklərini anlayıb onun haqqında ölüm fətvəsi verməkdən başqa çıxış yolu görmədilər. "Nəhayət, 1852-ci il 15 sentyabr çərşənbə günü gəlir. O, üzünü cəlladlarına tutaraq deyir: "Siz məni istədiyiniz qədər tez öldürə bilərsiniz, amma qadınların azadlığını saxlaya bilməyəcəksiniz". Onu Britaniya nümayəndəliyinin və Türkiyə səfirliyinin qarşısında, kifayət qədər böyük heyəti olan Elxani adlanan bağda işgəncələrlə edam edirlər. Cəlladlarına onun son sözləri belə olmuşdu: "Siz məni nə qədər tez istəsiniz, öldürə bilərsiniz, amma qadınların azadlığını saxlaya bilməzsiniz" (Tahirə tarixdə. Şərq və Qərb tədqiqatçıları Qürrətül-Eyn haqqında. Bakı, "Elm və təhsil", 2016; 36).

Filosof-şair Məhəmməd İqbal "Cavidnamə" əsərində Qürrətül-Eyni çox yüksək səviyyədə tərənnüm etmişdir. Onu Həllac Mənsurla eyniləşdirən İqbal Tahirəyə

səndən başqa birini görmədi,
Səhifə-səhifə, qat-qat, pərdə-pərdə, niqab-niqab.
Nigarən aşıqların şövqü və ehtirası ruhuma yeni həyəcan saldı
Köhnə müşküllər başəmə qaldırdı
Ağlıma, ruhuma hücum saldırdı
Fikir dənizim bütünlüklə tələtümə gəldi
Sahillər fırtınadan viran-viran oldu

(İqbal Məhəmməd. Cavidnamə. London, Allaen&Unvin, 1966; 93-96).

Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, böyük filosof-mütəfəkkir, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Resulzadə "Azərbaycan mədəniyyət ənənələri" əsərində Qürrətül-Eynlə bağlı yazırdı: "Dini hərəkata mənsub olan qəhrəman bir qadın var. Adı Qürrətül-Eyndir. Gözəlliyi və savadı ilə məşhur olan bu qadın Qəzvin qazısının

gözləri yaşaracaq və qürurla dolacaq. Ah! Təəssüf, Qürrətül-Eyn!" (Nazif Süleyman. Nəsrəddin şah və babilər. İstanbul, Kanaat, 1923; 44-49). Nihal Atsız "Gənc qızlarçı-ğa çağır" məqaləsində yazırdı: "Siz də adı Zərrintac olan qəzvinli Türk qızı kimi inanclarınız uğuru-na, üzündə xoş gülümsəmə ilə atəşə doğru erkək bir bozqurd kimi yürüməyi bacarın" (Əhməd Dilqəm. Fərqlilər. Bakı, TEAS Press Nəşriyyat Evi, 2018; 35-36).

19-cu əsr İngilis mütəfəkkiri Edvard Braun "İran ədəbiyyatı tarixindən" kitabında Qürrətül-Eynlə bağlı yazırdı: "Qürrətül-Eyn kimi bir qadının meydana çıxması istənilən ölkədə və istənilən dövrdə nadir bir fenomendir, lakin İran kimi bir ölkədə bunun olması qeyri-adi haldır – xeyr, demək olar, bir möcüzədir. Məftunedici gözəlliyi ilə bərabər, nadir intellektual qabiliyyəti, atəşli bələğəti, qorxmaz sədaqəti, şərəfli şəhidliyi ilə o, öz həmvətənləri arasında bənzərsizliyi və ölümsüzlüyü ilə irəli çıxır. əgər Babın dini heç bir böyüklüyə iddia etməsəydi, onun Qürrətül-Eyn kimi bir qəhrəman doğurmaması kifayət edərdi" (Tahirə tarixdə. Şərq və Qərb tədqiqatçıları Qürrətül-Eyn haqqında. Bakı, "Elm və təhsil", 2016;106).

Çox güman ki, Qürrətül-Eyn edam edildikdən sonra bütün əsərləri bir araya toplanaraq məhv edilmiş, bununla da oradan günümüze çox az yaradıcılıq nümunələri qalmışdır. Ona görə də Tahirə Qürrətül-Eynin yaradıcılığı ilə bağlı əlimizdə geniş bilgilər yoxdur. Ona aid yalnız bir neçə şeirdən bahs olunur ki, həmin şeirlərin qəti şəkildə Tahirəyə aid olması da birmənalı deyildir. Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti və əlimizdə olan fikirləri bizə deməyə əsas verir ki, ümumilikdə Qürrətül-Eyn dini məsələdə radikal islahatların aparılması tərəfdarı olmuşdur. Yəni o, mühafizəkar-ehkamçı fəlsəfi tənqiddən mütərəqqi fəlsəfi tənqidə keçid məsələsində təkamül deyil, sıçrayış yolunu tutmuş idi. Eyni zamanda, o, baş babçı Seyid Əli Məhəmməd Şirazin "Bəyan" kitabını yazmaqda əsil məqsədinin, ya da alt niyyətinin nədən ibarət olmasından asılı olmayaraq bu məsələdə səmimi bir mücadilə vermişdir. Şübhəsiz, o, İslam dininə sonralar əlavə olunmuş xurafat və mövhumatın tənqidində də haqlı idi.